
Yrjö Männistö

Elsa ja F.A.Hästesko-Heporauta opettajina ja kulttuurivaikutta- jina

Kuvaan artikkelissa Elsa (1883 – 1960) ja Frans Akseli (1879 – 1946) Hästesko-Heporaudan elämää painottaen heidän elämäntyönsä merkitystä kulttuurivaikuttajina. Molemmilla oli opettajankoulutus. Elsa Hästesko-Heporaudasta on kirjoitettu paljon. Hän teki pitkän ja ansiokkaan työn kirjailijana. Useimmiten hänestä puhutaan naisasianaisena, kalevalaisen kulttuurin puolestapuhujana ja Kalevala Korun perustajana. Frans Akseli sen sijaan on jäänyt vähemmälle huomiolle. Frans Akseli muistetaan rehtorina ja kansanrunouden tutkijana. Hänet tunnettiin erityisesti loitsujen tutkijana. Kalevala oli hänelle tärkeä. Hän toimi aktiivisesti myös nuorisoseuraliikkeen ja kotiseututyön piirissä. Erityisesti kalevalaisen kulttuurin vaaliminen oli asia, joka yhdisti Elsaa ja Frans Akselia.

Olen valinnut Hästesko-Heporaudat artikkelini aiheeksi sen vuoksi, että he ovat opettajataustalla esimerkillisiä kulttuurivaikuttajia. Lisäksi Elsa Heporauta oli äitini Irma Männistön (os. Koponen) täti. He olivat toisilleen tärkeitä. He tapailivat toisiaan aina kun se oli mahdollista ja olivat kiinteässä kirjeenvaihdossa keskenään nelisenkymmentä vuotta. Elsa viimeisteli kodissamme Tampereella joitakin teoksiaan. Hänen miehensä Akseli, joksi häntä sukulaiset kutsuivat, oli jonkin aikaa meillä vuokralaisena toimiessaan väliaikaisena normaalikoulun yliopettajana Tampereella.

Hästesko-Heporautojen opettajatausta

Elsa Heporauta (o.s. Koponen) opiskeli ylioppilaaksi valmistuttuaan Tanskassa Askovin koulussa, jota kutsuttiin pohjoismaiseksi “kansanopistojen yliopistoksi”. Hän suoritti siellä kansanopistonopettajan tutkinnon. Hän jatkoi opintojaan Helsingin yliopistossa. Siellä hän opiskeli kirjallisuutta, psykologiaa, filosofiaa ja taidehistoriaa. Nämä opinnot jäivät kuitenkin kesken, kun hänet kutsuttiin Huittisiin Länsi Suomen kansanopiston johtajattareksi 22-vuotiaana.

Huittisissa Elsa ihastui opiston rehtoriin, filosofian kandidaatti Frans Akseli Hästeskokohon, joka oli vanhaa, arvostettua sotilas- ja aatelissukua. Heidän häensä vietettiin Puumalassa vuonna 1907, Puumalassa sen vuoksi, että Elsan isä oli Puumalan sahan hoitaja Johan Henrik Koponen, joka oli myös valtiopäivämies. Häiden jälkeen he muuttivat Helsinkiin. Akseli jatkoi opintojaan. Vuonna 1910 hänestä tuli liseniaatti ja v. 1923 hän väitteli filosofian tohtoriksi. Väitöskirjan aiheena olivat *Länsisuomalaiset tautien loitsut*. Vuonna 1935 perhe “suomensi” sukunimensä Heporaudaksi.

*F.A.Hästesko yliopettajana
Jyväskylässä(valok.Hellas)*

*Elsa Hästesko Helsingissä
(valok.Kuusisto 1934)*

Jyväskylän kausi

Akseli Hästeskon lisensiaatin tutkinnon valmistuttua vuonna 1910 perhe muutti Jyväskylään. Akseli oli nimitetty Jyväskylän seminaarin suomenkielen lehtoriksi. Äylän kaupunginosaan Seminaarinkadun laitaan he rakensivat oman kansallisromanttista suuntausta edustavan talon (Torppa 2002). Äylää kutsuttiin seminaarin lehtoreiden koloniaksi. Valtaosa rakennuksista edusti nk. puujugendia. suomalaista perinteikästä puurakennustapaa yhdistyneenä klassistisiin yksityiskohtiin. Alue rakennettiin vuosien 1912 ja 1916 välisenä aikana lukuun ottamatta Wivi Lönnin suunnittelemaa Oksalan taloa ja Lars Sonckin suunnittelemaa Karpion taloa. Hästeskon talon suunnitteli vuonna 1912 Juho Jussila, joka toimi seminaarin poikaharjoituskoulun yliopettajana

Elsan ja Akselin ensimmäinen lapsi syntyi vuonna 1909 ja sai nimekseen Ilkka. Vuonna 1912 Ilkka sairastui vakavasti ja menehtyi kaikista ponnisteluista huolimatta. Isku oli muutenkin huonokuntoiseksi itsensä tunteneelle Elsalle kova. Elsa lähti kesällä 1913 neljäksi kuukaudeksi ulkomaanmatkalle virkistymään. Matka suuntautui Ruotsiin, Tanskaan, Saksaan, Itävaltaan ja Unkariin. Hän piristyi matkalla, mutta seuraavana keväänä hän sairastui vakavasti. Lääkärit eivät saaneet selville, mikä häntä vaivasi. Elsa joutui sairaalahoitoon. Hän ei kyennyt syömään juuri mitään ja painoi lopulta vajaat neljäkymmentä kiloa. Vähitellen hänen kuntonsa alkoi kuitenkin kohentua ja syksyllä syntyi toinen poika Ilari. Vuonna 1915 Elsa oli jälleen huonossa kunnossa. Hänen todettiin sairastavan Basedowin tautia, ja hänelle jouduttiin tekemään Helsingissä leikkaus. Elsa toipui, mutta joutui koko ikänsä kärsimään sydämen rytmihäiriöistä, sitkeästä uupumuksesta ja hermostollisesta herkkyydestä. (Hirvonen 1983, 27-28.)

Akselin työtoveri, arkkitehti Toivo Salervo maalasi Ilkasta vesivärimaalauksen vuonna 1916. Salervo oli Jyväskylän

seminaarin kaunokirjoituksen ja käsitöiden lehtori, josta myöhemmin tuli kouluhallituksen koulurakentamisesta vastaava ylitarkastaja. Elsa lahjoitti maalauksen äidilleni, jolta perin sen äitini kuoltua (Männistö, haastattelu 1980). Tällä hetkellä maalaus on kunniapaikalla kotini seinällä. Myöhemmin Elsalle ja Akselille syntyi Ilarin lisäksi vielä kaksi muuta poikaa Tuuri ja Arijoutsu.

Jyväskylässä seminaarin lehtorit olivat lähes poikkeuksetta aktiivisesti mukana erilaisessa yhdistys- ja kulttuuritoiminnassa. Elsa piti kotonaan lausuntakerhoa ja Veritas-keskustelukerhoa seminaarin opiskelijoille. Hän oli Dresdenissä Saksassa suorittanut lausunnanopettajan tutkinnon ja hän aloitti ensimmäisenä Suomessa lausujakoulutuksen. Elsa liikkui myös Naisyhdistyksen puhujana, mutta hän oli kuitenkin varsin maltillinen naisasianainen.

Elsa kuului Suomen Nuorison Liiton keskushallitukseen ja sen useisiin toimikuntiin. Akseli oli Keski-Suomen Nuorisoseurain Liiton puheenjohtaja. Heidän kotinsa oli vuosia maakunnan henkisen elämän keskus (Sirkka 1943). Kesällä 1921 Jyväskylässä järjestettiin Suomen nuorisoseuraliikkeen 40-vuotisjuhla. Siihen liittyi kahdeksan erilaista tilaisuutta sekä konsertteja, taidenäyttelyitä ja teatteriesityksiä. Juhlat huipentuivat Elsan suunnittelemaan ja ohjaamaan juhlakulkueeseen, joka esitti ”aikojen arvoja”. Juhlia varten Elsa sommitteli yhdessä professori U.T. Sireliuksen kanssa Jyväskylän oman kansallispuvun, joita parin kuukauden aikana valmistettiin 550 kappaletta. Elsan ja Akselin koti oli silloin ihan kuin ompelimo. Lisäksi Elsa hankki Uuraisten ja Laukaan pukujen mallit. (Laitinen-Sandberg 1978, 174-175.)

Elsa oli jo nuorena kiinnostunut suggestiosta, hypnoosista ja spiritismistä. Häntä kiinnostivat yliluonnolliset ilmiöt. Jo Jyväskylässä asuessaan hän järjesti muun muassa hypnotisointikokeiluja. Kiinnostus yliluonnollisiin ilmiöihin ja mielen-terveysasioihin oli perua Elsan isältä Johan Koposelta, joka oli

tunnettu “parantaja” Puumalanseudulla. (Männistö, haastattelu 1980.)

Keväällä 1918 Elsa lähti Aarne Sihvon erityisluvalla rintamakirjeenvaihtajaksi. Ratkaisu oli naiselle varsin harvinaisen. Sotakokemuksista hän toimitti myöhemmin kolmiosaisen kirjan “Sankaripoikia. Vapaussodassamme kaatuneiden alaikäisten muistoksi”. Siinä hän erityisesti halusi tuoda esille sitä, että sankaruutta esiintyi niin valkoisten kuin punaistenkin puolella. Ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 1918. Toimitustyössä käytettiin apuna useita kymmeniä kirjoittajia. (Heporauta 1937.)

Elsa Hästesko ja veljen tytär Irma Koponen Jyväskylässä 1918

Hästesko-Heporaudat ja Helsinki

Hästeskojen Jyväskylän kausi kesti 12 vuotta. Vuonna 1922 perhe muutti Helsinkiin osoitteeseen Temppelikatku 19. Akseli oli valittu kansakoulun opettajia valmistavan ylioppilas-seminaarin johtajaksi. Tästä tehtävästä hän siirtyi vuonna 1927

*Hästeskon talon sisäänkäynti Älylässä Jyväskylässä 1922
(Yrjö Männistön albumit)*

Helsingin suomalaisen normaalilyseon eli Norssin suomen kielen yliopettajaksi. Vuodesta 1929 vuoteen 1942 hän oli myös kyseisen koulun rehtori. (Männistö, haastattelu 1980.)

Akselin viimeiset vuodet Norssissa olivat sotien vuoksi levottomia. Opiskelu sai niistä johtuen monia poikkeuksellisia piirteitä. Kouluhallituksen osastopäällikkö Vesa Lyytikäinen (1994) on muistellut kouluaikaansa 1940-luvulla julkaisussa “Haluatko konkkaronkkaan. Vanha norssi muistelee 1940-luvun koulunkäyntiä”. Lyytikäinen kertoo, kuinka syksyllä -39 ennen koulutyön keskeytymistä harjoiteltiin väestönsuojiiin siirtymistä, ja että koulutyö aloitettiin uudelleen marraskuun lopulla. Hän jatkaa, että 30.11, aamupäivän toinen tunti – joka hänellä oli rehtori F.A. Heporaudan suomen tunti – keskeytyi hälytyssireenien ulvontaan. Oletimme, että kyseessä oli harjoitus. Pommien räjähdykset ja ilmatorjuntatuli hämäänytti sekä opettajat että oppilaat. Vaara ohi –merkin jälkeen meille ilmoitettiin, että kaikkien olisi syytä lähteä kotiin niin nopeasti kuin

mahdollista ja kuunnella radiosta tarkempia ohjeita.

Lyytikäinen jatkaa, että talvisodan jälkeen palattiin kouluun 1. päivänä elokuuta 1940. Hän kertoo myös, että lukuvuodet alkoivat tavallista myöhemmin ja päättyivät normaalia aiemmin. Tämä johtui koululaisten käytöstä työvoimana erityisesti maatalous- ja uittotöissä. Päivittäiseen koulutyöhön vaikuttivat Helsingin ilmahälytykset. Lukuvuonna 41-42 liitettiin urheiluun myös ampumaharjoituksia ilmakiväärillä. Melkoinen osa oppilaista kuului suojeluskuntajärjestön sotilaspoikiin. Jotkut luokaltamme olivat erilaisissa vapaaehtoisissa maanpuolustustehtävissä jo ennen lukiota. Puoli tusinaa norssia oli syksyllä -41 koulun alkamisen viivästyttyä Helsingin Ilmasuojelukeskukseen lähetteinä. (Lyytikäinen 1994, 15 – 17.)

Koulun rehtori, tohtori F.A. Heporauta (Polleksi kutsuttu) opetti Lyytikäiselle äidinkieltä kahdella alimmalla luokalla. Hän kirjoittaa rehtorista seuraavaa: “Rexiä kunnioitettiin jo virka-asemansa puolesta. Meidän mielestämme hän oli lähinnä isoisan ikäluokkaa. Leppoisasti hän meitä pikkupoikia johdatteli suomen kieliopin koukeroihin. Kovin persoonallista kontaktia ei kuitenkaan ennättänyt syntyä opettajan ja oppilaiden välille.”

Äitini Irma Männistö tunsu hyvin niin Elsan kuin Akselinkin. Hän oli nuoruudessaan viettänyt useita kesiä heidän luonaan Jyväskylässä. Elsa kävi usein meillä kotona asioissaan Tampereella ja yöpyikin kymmeniä kertoja. Muistan kuinka hän usein lähetti minut kirjastoon lainaamaan kirjoja, joita hän tarvitsi valmistellessaan esitelmiä. Sain kirjaston virkailijoilta ystävällisen kohtelun kertoessani, että kirjat tulevat Elsa Heporaudan käyttöön. Akselia tapasimme harvoin. Keväällä 1944 äitini sai Akselilta yllättävän kirjeen. Se oli lähetetty Mäntyharjulta 24.3.1944. Kirje kuului seuraavasti: “Hyvä Irma! Käännyn asiassani Sinun puoleesi, koska kysymykseni lie enemmän emännän kuin isännän. Asia on näet se, että minut on komennettu Tampereelle Suomen kielen yli-

opettajaksi johonkin kouluun, jonka pitäisi nyt toimia normaalilyseona. Ja nyt kysyisin, ottaisitteko minut tänne ajaksi asumaan luokseenne. Asuisin näet mieluummin edes jonkin verran maaseudulla, koska siellä olisi varmaan rauhallisempaa ja koska päivät ja illat vieraassa kaupungissa, vaikka siellä on joitakin tuttujakin, kävisivät pitkiksi. Maksan tietysti aivan rahallisen vuokran ja mitä muita kuluja aiheuttaisin. Tulisni 29. tai 30. pñä.

Jos voisitte minut johonkin nurkkaan sijoittaa, niin pyytäisin pian vastausta ja samalla tietoja, milloin linja-auto lähtee Tampereelta Lielahteen. Kuinka kauan siellä tulen olemaan, en tiedä, mutta varmaan siihen menee koko huhtikuu, ehkä alku toukokuutakin. No tämmöinen tämä asia. Jos siis sopii, niin vastausta pyytäisin pian. Monet terveiset ja toivottavasta näkemisiin! Akseli Heporauta, os. Mäntyharju”.

Huolehtivaisena vaimona Elsa oli liittännyt kirjeeseen toivomuksia Akselin ruokailuista. “Rakas Irma ja Arre! Niin ne nyt Sedän matkat suuntautuvat Teitä kohti... Mutta koska ´tie miehen sydämeen käy vatsan kautta´ - niin kyllä Setä raukka ei syömättä tule toimeen. Aamulla pitäisi ennen lähtöä olla jotain suuhun pantavaa ja iltapäivällä tullessa olisi tietysti toista syödä teillä kuin istua ruokalassa syömässä. Hänellä tietysti on kaikki kortit ja ehkäpä minä kykenen sivustakin vähän saamaan särpimen lisää. Monet rakkaat terveiset – posti kuuluu lähtevän tuossa tuokiossa. Myös perintöprinssille terveisiä! Kesällä sitten tulette meille kaikki yhdessä! Teidän Elsa tätinne.”

En muista, kuinka pitkäksi ajaksi Akseli tuli luoksemme asumaan. Joka tapauksessa hän tuli. Hänestä sai sellaisen käsityksen, että hän oli rauhallinen ja ystävällinen ja että hän piti lapsista. Muistan vieläkin elävästi, kuinka hän istui olohuoneemme nojatuolissa ja poltti sikareita.

F.A. Hästesko-Heporaudan kirjallinen tuotanto

Opetustyön ja rehtorina toimimisen ohella Akseli kirjoitti paljon. Häneltä ilmestyi lähes 30 teosta. Ne käsittelivät hänen opetusainettaan, suomen kieltä sekä myös historiaa. Loitsut ja taidat olivat hänelle myös mieluisia aiheita. Määrällisesti eniten hän käsitteli kirjoissaan Kalevalaa ja muuta kansanrunoutta. Hän kirjoitti muun muassa Kalevalan lyhennettynä ja oppaita Kalevalan lukemiseen.

Akseli oli jo vuonna 1916 Jyväskylässä saanut valmiiksi Suomen kansakoululaitoksen historian. Se oli ensimmäinen yritys yhtäjaksoisesti kuvata kansakoululaitoksemme syntyä ja kehitystä. Painos myytiin nopeasti loppuun. Akselilla ei kuitenkaan muiden töiden vuoksi ollut aikaa kirjoittaa uutta painosta. Sen valmistumista hidasti myös kansakoululaitoksen nopea kehitys. Vasta vuonna 1945 ilmestyi toinen painos. (Heporauta 1945.)

Kirjan toisen painoksen loppukatsauksessa kirjoittaja toteaa muun muassa seuraavaa: "Kansakoulumme kehitystä arvioitaessa tulee ymmärtää poikkeuksellinen asemamme, se pohja, jolta tämä laitoksemme on noussut, sen kun on täytynyt taistella sekä valta-asemassa olleen vieraskielisen yläluokan nurjamielisyyttä että aineellista köyhyyttä vastaan. Vaikeuksien rinnalla ovat myös monet onnelliset sattumat edistäneet kansakoulumme kehitystä. Meillä yksi mies heti alusta alkaen asettui kansakoulun johtoon, mies, joka omisti uudenaikaiset kasvatusopilliset tiedot ja lisäksi suuren ennakkoluulottomuuden. Toinen onnellinen, kansakoulumme kehitykselle tärkeä seikka on ollut se, että samoihin aikoihin meillä syntyi kunnallinen itsehallinto, mikä on ollut melkein välttämätön kansakoulun hoitoon ja järjestelyyn nähden."

Akseli jatkoi aktiivista toimintaa myös Helsingissä nuorisoseuraliikkeen ja kotiseututyön parissa. Vuonna 1931 hän kirjoitti Suomen nuorisoseuraliikkeen historian.

Erityisen tärkeää Akselille oli heimotyö muiden suomalaisugrialaisten kansojen kanssa. Hän vieraili lukemattomia kertoja Baltian maissa ja Unkarissa. Lääkintöneuvos Niilo Pesonen on kuvannut heimotyötä ansiokkaasti (Pesonen 1992, 7 -36). Hänen kiinnostuksensa asiaan johtui siitä, että hänen isänsä on Matti Pesonen, jolla oli merkittävä asema heimotyön kehittämisessä. Seuraavassa referoidaan Niilo Pesosen kuvausta heimotyön vaiheista.

Heimotyön konkreetein muoto olivat suomalais-ugrilaiset kulttuurikongressit. Ensimmäinen niistä pidettiin jo vuonna 1921 Helsingissä. Osanottajia oli pitkälti yli 1 200. Virolaisia oli 450. Avajaiset pidettiin Helsingin Suurkirkossa. Tilaisuuteen osallistui myös presidentti K.J. Ståhlberg puolisoineen. Kongressiin toivat tervehdykset myös itäkarjalaiset, inkeriläiset ja syrjäänit. Kulttuurikongressien ympärille syntyi myös harrastuspiirejä, joita muodostui myös Virossa ja Unkarissa. Kulttuurikongresseja järjestettiin yhteensä viisi. Viides oli Tallinnassa 1936. Kuudes päätettiin pitää Budapestissa 1941. Se jäi valitettavasti sodan vuoksi pitämättä.

Neljäs kulttuurikongressi, joka pidettiin Helsingissä, osoitti, kuinka nopeasti heimoaate oli levinnyt koko kansan keskuuteen. Avajaistilaisuus pidettiin sitä varten erityisesti kunnostetussa Kaartin maneesissa, joka oli koristettu heimokansojen lipuin ja vaakunoin. Osanottajia oli parisen tuhatta. Kongressin avasi sen suojelija Tasavallan Presidentti P.E. Svinhufvud. Kongressin kunniapuheenjohtaja E.N. Setälä piti puheen suomen-, viron, unkarin- ja liivinkielellä.

Kulttuurikongressit muodostivat keskuksen, jonka ympärillä heimoaatteen innoittama liikehdintä tapahtui. Niiden järjestelyä varten oli valittu kolmimiehinen toimikunta, johon Suomessa kuuluivat tarkastaja Matti Pesonen puheenjohtajana, toinen tarkastaja A. Jotuni ja esittelijäneuvos Y. Loimaranta

sekä silloinen Helsingin väliaikaisen ylioppilasseminaarin johtaja F.A. Hästesko sihteerinä 1927 – 1946. Vastaavasti Unkarissa ja Virossa oli omat toimikuntansa. Kouluneuvos Pesosen pyydettyä vapautusta toimikunnan puheenjohtajuudesta vuonna 1937 valittiin hänen tilalleen tohtori F.A. Heporauta. Hän hoiti tehtävää vuoteen 1946 saakka.

Voidaan sanoa, että heimotyö toimi suunnannäyttäjänä laajemmalle kulttuuriyhteistyölle. Toiminnan tärkeimpiin tapahtumiin kuuluivat Suomen, Viron ja Unkarin hallitusten välisen kulttuurisopimusten aikaansaaminen. Suomen ja Unkarin hallitusten välisen kulttuurisopimuksen eduskunta hyväksyi joulukuussa 1937. Suomen ja Viron hallitusten välinen vastavainlainen sopimus hyväksyttiin maaliskuussa 1938. Merkittävää on, että nämä sopimukset hyväksyttiin eduskunnassa yksimielisesti.

Kansallisuusaatteen innoittamana saivat alkunsa 1920-luvulla laajat omaa kansaamme koskevat rotututkimukset. Tulokset osoittivat, että heimokansoistamme pienin kansa, liiviläiset, olivat häviämässä maailman kartalta. Heitä oli silloin vain noin 800. Heimoherätyksen vallitessa muistettiin myös pientä Liivin kansaa avustus- ja herätystoiminnalla. Ikään kuin loppuhuipentumaksi muodostui oman kulttuurikeskuksen Liivintalon rakentaminen Mazirben kylään. Sen rakentamisessa olivat kaikki heimokansat mukana. Talo vihittiin tarkoitukseensa elokuun 6. päivänä 1939. Suomalais-ugrilaisen kulttuuri-toimikunnan silloinen puheenjohtaja F.A. Heporauta päätti tervehdyspuheensa seuraavasti: “Niin kauan kuin kansa säilyttää kielensä, säilyttää se myös kansallisuutensa. Mutta silloin kun kieli on unohdettu, on myös kansa lakannut kansakuntana olemasta.”

Elsa Hästeskon kirjallinen tuotanto alkoi vuonna 1922. Silloin hän kirjoitti eläinaiheisen kertomuksen *Huli-Vili*. Voi sanoa, että hän kuuluu niihin kirjailijoihin, joiden ura on alkanut verraten myöhäisessä vaiheessa – lähes nelikymmenvuotiaana (Saarenheimo 1983, 37). Hän kirjoitti noin kolmenkymmenen vuoden aikana kolmisenkymmentä teosta: romaaneja, novelleja sekä näytelmiä. Toisaalta voidaan sanoa, että hänen kirjallinen uransa alkoi jo vuonna 1914 ja jatkui aina kuolemaan saakka. Jatkovasti hän kirjoitti lehtiin ja toimitti julkaisuja.

Hänen pääteoksenaan pidetään osin omaelämäkerrallista romaanitrilogiaa *Ursula Keivaaraa*. Hän on itse teoksen päähenkilö Ursula. Kirjassa kuvataan taitavasti Puumalan Sahanlahtea, jonka sahan hoitaja hänen isänsä Johan Koponen oli. Isälle oli Elsa tärkeä perheen nuorimmaisena. Ilmeisesti Elsa peri isältä rakkauden luontoon ja kaikkiin eläviin olentoihin, myös yhteiskunnan vähäosaisiin. Isä tunnettiin myös taitavana parantajana. Lapsuudesta on peräisin myös Elsan kiinnostus yliluonnollisiin asioihin, hypnoosiin ja suggestioon. Myös nuoren opiskelijan elämää Helsingissä kuvataan kirjassa luontevasti liittäen se silloisiin kansalaissodan aikaisiin tapahtumiin. Henkilö- ja paikannimet on Ursula Keivaarassa muutettu.

Luomistyössään kirjailija antoi ratkaisevan merkityksen lapsuuden ajan virikkeille. “Lapsuuteni elämänoppi oli kauneuden ja seikkailun ihme. Isäni innoittava olemus teki lapsuuteni runoksi.” Kypsymistä kirjalliselle uralle edisti kirjailijan itsensä mukaan myös se, että hän Jyväskylässä asuessaan sai joka päivä tilaisuuden keskustella tällaisista kysymyksistä Juhani Siljon ja tämän sisaren Miili Airilan kanssa (Saarenheimo 1983, 39). Juhani Siljo asui naapuritalossa, jonka omisti tohtori Martti Airila.

Romaaniensa henkilöhahmot Elsa tavallisesti otti todellisuudesta, samoin tapahtumapaikan ja ympäristön. Useissa

romaaneissaan ja novelleissaan hän keskittyi ihmissuhteiden säröilyyn ja varsinkin aviollisten ristiriitojen analyysiin. Hän liikkui usein tuotannossaan ihmismielen salattujen voimien ja paranormaalien ilmiöiden parissa. Hänen tuttavapiirissäänkin oli henkilöitä, jotka uskoivat pystyvänsä siirtymään yliaistilliselle tasolle. Tällainen oli esimerkiksi Raita Vappula romaanissa *Maa vai taivas*. Nuorella arkkitehti Raita Vappulalla oli selvänäkijän lahja. Kirjaa pidettiin omassa lajissaan urauurtavana. (Saarenheimo 1983, 41-42.)

Realistisemmän osan Elsan tuotannossa muodostavat saaristokuvaukset. Niissä Suomenlahden luovutetut saaret jatkavat elämäänsä jokapäiväisissä askareissaan. *Saaren juhannus* ja *Jumalan kämmenellä* romaanien tapahtumapaikaksi on tunnistettu Seiskari. Elsa tutustui saaristoon miehensä kanssa tekemiensä kesämatkojen aikana. (Saarenheimo 1983, 45.)

Tietyt piirit arvostivat Elsa Heporaudan kirjailijana varsin korkealle. Koskaan hänestä ei kuitenkaan tullut koko kansan kirjailijaa. Syynä oli ilmeisesti se, että hänen kirjoitustyylinsä oli tietyllä tavalla raskasta esimerkiksi siitä syystä, että hän käytti paljon murre sanoja. Omana aikanaan hän kyllä sai kirjoistaan runsaasti tunnustusta. Muun muassa kriitikot Rafael Koskimies, Lauri Viljanen ja Sylvi-Kyllikki Kilpi julkaisivat hänen tuotannostaan kiittäviä arviointeja vuodesta toiseen. Hänen tuotannossaan oli jotakin sellaista, mikä vastasi sotienvälisen ajan odotuksia ja ihanteita. Varmasti hänen teoksiaan luettiin paljon myös siitä syystä, että hän oli aikakautensa keskeisiä vaikuttajia ja kulttuuripersonallisuuksia. Nykyisin Elsa Heporauta on kirjailijana lähes tuntematon. Hänen nimensä ympärillä vallitsee nykyisin hiljaisuus, jollaista kukaan ei olisi voinut aavistaa muutama vuosikymmen sitten. (Saarenheimo 1983, 55 - 56.)

Kalevalaisten Naisten Liiton syntyvaiheet

Kalevalaisten Naisten Liitoksi kehittyneen naisjärjestön luominen oli Elsa Heporaudan elämän jälkikauden työ, sillä hän oli tällöin jo myöhäisessä keski-iässä. Hän pyrki Liitossa toteuttamaan eräitä keskeisinä pitämiään aatteita ja näkökantoja. Eräs tällainen oli kehittymättömän naisen kasvaminen poliittiseen avarakatseisuuteen (Mäkelä 194, 10.)

Vuonna 1935 pidettiin Helsingissä Kalevalan 100-vuotisjuhla. Juhla innoitti Elsa Heporaudan työskentelemään monin tavoin kalevalaisen kulttuurin edistämiseksi. Hän kutsui maan johtavia naisia suunnittelemaan kalevalaisen naisen patsaan pystyttämistä Helsinkiin. Kokoukseen osallistui muassa Alli Paasikivi, Signe Relander, Gerda Ryti ja Ester Ståhlberg. Elsa valittiin perustettavan Muistomerkkitoimikunnan puheenjohtajaksi. Vuonna 1938 perustettiin Kalevalaisen Naisen Muistomerkkiyhdistys ry. Yhdistyksen ohjelmaan kuului patsashanke ja sen toteuttamiseksi varojen keräys, korujen myynti ja aatteellinen toiminta. Muistomerkkiä ei Helsinkiin koskaan pystytetty. Hankkeen painopiste siirtyi aatteelliseen suuntaan. (Mäkelä 1984, 15 – 19 ja 25 – 26.)

Vuonna 1941 syntyi Kalevalaiset Naiset ry., joka pyrki omintakeiseen, kaikki tieteen ja taiteen alat kattavaan kalevalaiskansalliseen renessanssiin. Yhdistyksen itseoikeutetuksi puheenjohtajaksi valittiin Elsa Heporauta. Tästä tehtävästä hän luopui 1947. Yhdistyksestä tuli myöhemmin eli vuonna 1954 valtakunnallinen Kalevalaisten Naisten Liitto, ja Elsa Heporaudasta taas sen puheenjohtaja vuoteen 1960 saakka. (Mäkelä 1984, 149.)

Kalevala Koru Oy

Elsa Heporaudan aloitteesta Kalevalaiset Naiset ry ryhtyi myös liiketoimintaan, jonka tuotto käytettiin sotavuosina sosi-

*Elsa Heporauta
Tuukkalan puvus-
sa. (Yrjö Männis-
tön albumit)*

aaliseen työhön. Hän oli jo vuosia aikaisemmin keksinyt idean, että nostettaisiin maan poveen aikanaan talletettu rikkaus, arkeologien löytöjen museoihin tuomat vuosisatojen takaiset korut jäljennettyinä nyky maailman käyttöön. Hästesko-Heporaudat olivat kokeeksi teettäneetkin kolmesta hopealusikasta jyväkyläläisellä sepällä kauniin hopeakorun museomallin mukaan (Männistö 1980, haastattelu). Kansallispukuihin Elsa Heporauta oli valmistuttanut joukoittain solkia.

Keväällä 1937 Elsa Heporauta ehdotti, että ryhdyttäisiin teettämään koruja hänen ideansa pohjalta. Hän otti henkilökohtaisen lainan ja yhdessä vanhan ystävänsä Aino-Mari Mecklinin ja taiteilija Germund Paaerin kanssa ryhtyi operaatioon, jota voidaan pitää Kalevala Korun syntynä. Kolmikko poimi 40 mallia Kanallismuseon aarteista. Joulukuun 8. päivänä vuonna

1937 rouva Kaisa Kallion teekutsuille oli presidentinlinnaan kutsuttu 300 vaikuttajanaista. Elsa Heporaudalla oli kunnia esitellä 40 kalevalaisen korun ensimmäinen kokoelma. Vastanotto oli ihastunut, sanomalehdet suitsuttivat. Menekki oli valtaisa: vuoden loppuun mennessä oli myyty 8 320 korua. (Ranin 2007, 7–8.). Kalevala Korun toiminta eriytettiin omaksi osakeyhtiökseen vuonna 1941.

Vuonna 1939 Elsa Heporauta teki laajan Amerikan kierroksen, jonka tarkoituksena oli kertoa suomalaisesta kirjallisuudesta ja kulttuurista. Hänellä oli mukanaan myös edustava kokoelma kalevalakoruja maailmannäyttelyä varten. Hän piti matkalla 75 esitelmää ja nelisenkymmentä puhetta suomalaispaikkakunnilla. Hän pääsi matkallaan tapaamaan myös Eleanor Rooseveltia Valkoiseen taloon. Presidentillisen protokollan mukaan vierailuasun olisi pitänyt olla musta, mutta rouva Rooseveltin luvalla Elsa sai esiintyä muinaispuvussa. Hänellä oli päällään Mikkelin Tuukkalan puku. Naisilla riitti keskustelua yli tunnin ajaksi. Elsa ojensi presidentin rouvalle Lapin kullasta valmistetun Karkun Palvialan riipuksen ja tämä oli niin ihastunut tapaamiseen, että kirjoitti tapaamisesta My Day -palstallaan, joka levisi yli sataan sanomalehteen Yhdysvalloissa. (Ranin 2007, 8.)

Ensimmäinen Kalevala Korun toimitusjohtaja (1937-1938 ja 1941-1950) oli Aino-Mari Mecklin. Hän toteutti Elsa Heporaudan muistomerkkitoimikunnan ajatukset käytännössä; valitsi mallit, valmistutti korut ja hoiti myynnin ja levityksen. Hänen kaudellaan Kalevala Koru kasvoi voimakkaasti ja teki loistavaa tulosta.

Kalevala Koru Oy on naisten perustama, naisten omistama ja naisten johtama yritys. Sekä yhtiön toimitusjohtajana että sen hallintoelimissä on aina ollut vain naisia. Kalevala Korun omistaja on edelleenkin Kalevalaisten Naisten Liitto. Verotusteknisistä syistä osakeyhtiö purettiin vuonna 1959, mutta rekisteröitiin jälleen osakeyhtiöksi vuonna 1976. Huomionarvoista

on, että Kalevala Koru on kyennyt tekemään positiivista tulosta myös aikoina, jolloin muut toimijat ovat olleet vaikeuksissa. Kalevala Koru on laajentanut valikoimaansa ostamalla 1989 Kaunis Korun ja 2005 Lapponia Jewelryn tuotemerkit ja tuotannon. (Ranin2007, 63.)

Kestikartano

Yksi Elsa Heporaudan ideoista oli Kalevala-kahvilan perustaminen Helsinkiin. Anneli Mäkelä (1984, 106) on kuvannut hankkeen syntyä ja vaiheita yksityiskohtaisesti kirjassaan *Ken kantaa Kalevalaa*. Elsa Heporaudan ideoima ravintola avattiinkin Keskuskatu 7:ssä Kalevalan päivänä 1946. Sen nimeksi tuli Kestikartano ja sen sisustuksen oli suunnitellut arkkitehti Aarne Ervi.

Ravintolasta tuli varsin suosittu juhla- ja ruokapaikka. Tilaa oli noin 1000 neliometriä kahdessa kerroksessa. Esikuvana Ervillä oli ollut rajakarjalainen pirtti. Saadakseen opastusta ja neuvoja Ervi kääntyi myös Kansallismuseon asiantuntijoiden puoleen.

Helsingin olympialaisten aikaan 1952 Kestikartano oli vilkkaammassa käytössä kuin koskaan. Ulkomaalaiset turistit täyttivät sen tungokseen asti illasta toiseen. Täyttäessään kymmenen vuotta 1956 ravintola menestyi jo hyvin. Kestikartanosta oli kehittynyt kansallinen nähtävyys ja monumentti. Ravintolan menestyksellisin vuosi oli 1961. Alkuvuodesta 1965 tuli Liitolle kuitenkin alustava tieto Keskuskatu 7 talon purkamisesta. Talo ja ravintola purettiin vuonna 1967. Syynä oli se, että kiinteistön omistaja rakensi paikalle kokonaan uuden rakennuksen. Kestikartanon siirrosta muihin tiloihin käytiin laajaa julkista keskustelua useita vuosia. Väliaikaisratkaisuja kokeiltiin, mutta ne eivät onnistuneet. Asiasta ei päästy yhteisymmärrykseen. Lopulta Kestikartanon ikimuistoiset punahongat myytiin Lappeenrannan Kalevalaisille Naisille viidesosasta lasketusta arvostaan. (Mäkelä 1984, 182- 217.)

Kalevalaisten Naisten sosiaalinen toiminta

Vuonna 1941 Kalevalaiset Naiset tekivät yhden laajakantoisimmista päätöksistään. Asetettiin Kotitoimikunta, joka Kalevala Korun hankkimin varoin käynnisti laajamittaisen sosiaalisen työn. Aluksi järjestettiin tilapäisiä koteja siirtoväelle ja lastenkoteja. Systemaattisemman toiminnan vaihtoehtoina olivat lasten päiväkotitoiminta, lastenseimet tai väsyneiden äitien virkistyskodit. Useiden sosiaalialan asiantuntijoiden suosituksesta päädyttiin äitikotien perustamiseen. Väsyneitä äitejä ei silloin vielä hoidettu kuin korkeintaan kesäisinä virkistysviikkoina. (Mäkelä 1984, 64.)

Ensimmäinen äitikoti avattiin Vihdin Otalammella vuonna 1942. Äitikodin viihtyisissä suojissa äidit saivat 3-viikkoisen, ilmaisen virkistysajan. Matkakuluista jokaisen oli kuitenkin huolehdittava itse. Yhteensä noin 6000 äitiä sai äitikodeissa maksuttoman loman.

Äitien lomakoteina toimineet Kalevala-kodit sijaitsivat Alatorniassa, Vihdin Otalammella, Luumäen Kaunisrannassa ja Muroleen Koivulassa. Lisäksi yhdistyksellä oli Kajaanin Vuohengissa lastenkoti sotaorvoille. Voidaankin sanoa, että yhdistyksen keräämin varoin autettiin evakot ja sotaorvot mukaan lukien noin 10 000 ihmistä. (Laitinen-Sandberg 1978, 67.)

Kalevalaisten Naisten Liiton taloustilanteen heikentyessä 1940-luvun jälkipuoliskolla Kalevala-koteja jouduttiin muuttamaan maksullisiksi tai sulkemaan kokonaan.

Hästesko-Heporaudat yhteiskunnallisina vaikuttajina

Yhteenvetona Elsa ja Frans Akseli Hästesko-Heporaudan elämäntyöstä voidaan sanoa, että se oli molempien osalta poikkeuksellisen suurta yhteiskunnallista vaikuttamista. He kohtasivat toisensa kansanopistossa Huittisissa. Opetustyö kansanopistossa oli vaikuttamista nuoriin yhteiskunnan jäseniin. Elsa järjesti myöhemmin Jyväskylässä lausunnon opetusta eli toisin sanoen antoi välineitä tuoda selkeästi mielipiteensä julki. Samalla hän pyrki lisäämään erityisesti tyttöjen itsetuntoa. Frans Akseli koulutti Jyväskylän seminaarissa tulevia opettajia suomen kielen hienouksiin. Molemmille oli opetustyössä tärkeää tuoda esille kalevalaista kulttuuria. Frans Akselin toiminta Helsingissä kansakoulun opettajia valmistavan ylioppilasseminaarin johtajana ennakoii nykyistä opettajakoulutusta. Pitkäaikaisin tehtävä hänellä oli Helsingin normaali-lyseon opettajana ja rehtorina. Moni huomattava yhteiskunnal-

linen vaikuttaja valmistui hänen aikanaan kyseisestä koulusta.

Opetustyön lisäksi nuorisoseuratyö oli tärkeää niin Elsalle kuin Frans Akselillekin, samoin myös heimotyö suomalais-ugrialaisten kansojen parissa. Suomalais-ugrilaisen kulttuuritoimikunnan puheenjohtajana Frans Akselilla oli mahdollisuus viitoittaa tietä hallitusten välisille kulttuurisopimuksille. Ei pidä unohtaa myöskään Frans Akselin lähes 30 julkaisun vaikutusta opettajiin ja tutkijoihin.

Elsalla oli huomattava asema sotien välisen kirjallisuuden arvostettuna tuottajana. Hänen kirjojaan luettiin todella paljon, vaikka häntä ei tänä päivänä kovin paljon kirjailijana muisteta. Sen sijaan Elsa muistetaan ja tullaan muistamaan pitkään Kalevalaisten Naisten yhdistystoiminnan käynnistäjänä ja valtakunnallisen liiton ensimmäisenä puheenjohtajana. Liitto on ollut hyvä esimerkki monella tavalla onnistuneesta naisjärjestöstä. Siinä on ollut lähtökohtana aatteellinen toiminta, johon on yhdistynyt monia käytännön hankkeita. Ehkä pisimpään hänet muistetaan Kalevala Korun perustamisideasta.

Täyttäessään 50 vuotta vuonna 1977 Helsingin Akateemiset Naiset ry halusi jättää yhdistyksen toimintasaralla tärkeästä merkkitapahtumasta sekä nykypolvelle että tulevillekin jonkin kestävästi muiston. Niinpä yhdistys julkaisi kirjan *Suomalaisia vaikuttajanaisia*. Kirjassa esitellään parikymmentä suomalaista vaikuttajanaista, jotka ovat monipuolisesti vaikuttaneet valtakunnallisella tasolla. Heistä yksi on Elsa Heporauta. Hänestä kertovan artikkelin kirjoittaja Iines Laitinen-Sandberg (1978, 184) päättää kirjoituksensa seuraavasti: "Elsa Heporauta oli vastakohtien ihminen. Hänessä yhtyivät luova idealisti ja terävänäköinen realisti. Idealisti näki näkynsä, realisti toteutti ne. Hän oli Louhi ja Lemminkäisen äiti samassa persoonassa."

*F.A. Heporaudan 60-vuotispäivä Mikkelin Huuhonniemessä.
Syntymäpäiväsankari kolmas oikealta.(Yrjö Männistön albumit)*

Lähteet

Heporauta, Elsa (1937) Sankaripoikia I. Vapaussodassamme kaatuneiden alaikäisten muistoksi. Toinen painos. Arvi A. Karisto Oy:n kirjapaino. Hämeenlinna.

Heporauta, F.A. (1945) Suomen kansakoululaitoksen historia. Toinen täydennetty painos. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.

Hirvonen, Maija (1983) Elsa Heporauta eräs elämäankaari. Kalevalaisen Kulttuurin Säätiö. WSOY. Porvoo-Juva.

Hästesko, F.A. (1923) Länsisuomalaiset tautien loitsut. Väitöskirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Hästesko, F.A. (1931) Suomen nuorisoseuraliikkeen historia. WSOY, Helsinki.

Laitinen-Sandberg, Iines (1978) Suomalaisia vaikuttajainaisia. WSOY, Porvoo.

Lyytikäinen, Vesa (1994) Haluatko konkkaronkkaan? Vanha norssi muistelee koulunkäyntiä. Painatuskeskus. Helsinki.

Mäkelä, Anneli (1984) Ken kantaa Kalevalaa. Kalevalaisten Naisten Liitto ry 50 vuotta. Kalevalaisten Naisten Liitto ry. Gummerus. Jyväskylä.

Pesonen, Niilo (1992) Voi voitettuja. Pitkän elämän varrelta muistiinmerkittyä. OKustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.

Ranin, Kirsi (2007) Korun näkijät – korun tekijät. Kalevala koru 70 vuotta. Kalevala Koru Oy. Helsinki.

Saarenheimo, Kerttu (1983) Piirteitä Elsa Heporaudan kirjailijakuvasta. Kalevalaisen Kulttuurin Säätiö. WSOY. Porvoo-Juva.

Sirkka, Impi (1943) Pyrkijä-lehti.

Torppa, Minna (2002) Seminaarinlehtoreiden rakennussuunnittelu Jyväskylän Äylän ja Seminaarinrinteen asuinalueella 1910 ja 1920 –luvulla. Alustus seminaarissa Puuroportista kulttuuriperintökampukseksi. Jyväskylän yliopisto.

Haastattelu:

Männistö, Irma (1980) Tampereella